

УДК 272:930:25

МАССОВЫЕ ИСТОЧНИКИ ПО ЛИЧНОМУ СОСТАВУ ПРАВОСЛАВНОГО И РИМСКО-КАТОЛИЧЕСКОГО ДУХОВЕНСТВА КОНЦА XVIII – НАЧАЛА XX в.

З. В. АНТОНОВИЧ¹⁾

¹⁾Белорусский государственный университет, пр. Независимости, 4, 220030, г. Минск, Беларусь

В архивных фондах православных и римско-католических консисторий Национального исторического архива Беларуси хранятся малоисследованные массовые источники – клировые ведомости и формулярные списки духовенства. Они позволяют осуществлять широкий круг исследований по истории конфессий в Беларуси и сопредельных странах, повседневности народа, по генеалогии и другим проблемам. Однако введение таких источников в научный оборот проблематично, что связано с сохранностью документов и объемом информации в них. Автор статьи путем сравнительного анализа формуляра и содержания документов определяет подходы к созданию массовых источников по личному составу духовенства в делопроизводстве обеих конфессий и круг основных и дополнительных сведений в них, что способствует расширению базы и диверсификации научных исследований.

Ключевые слова: источниковедение Беларуси; конфессиональное источниковедение; православная церковь; Римско-католическая церковь; клировые ведомости; формулярные списки римско-католического духовенства.

МАСАВЫЯ КРЫНІЦЫ ПА АСАБОВЫМ СКЛАДЗЕ ПРАВАСЛАЎНАГА І РЫМСКА-КАТАЛІЦКАГА ДУХАВЕНСТВА КАНЦА XVIII – ПАЧАТКУ XX ст.

З. В. АНТАНОВІЧ^{1*}

^{1*}Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт, пр. Незалежнасці, 4, 220030, г. Мінск, Беларусь

У архіўных фондах праваслаўных і рымска-каталіцкіх кансісторый Нацыянальнага гістарычнага архіва Беларусі захоўваюцца маладаследаваныя масавыя крыніцы – кліравыя ведамасці і фармулярныя спісы духавенства. Яны дазваляюць ажыццяўляць шырокае кола даследаванняў па гісторыі канфесій у Беларусі і сумежных краінах, штодзённасці народаў, па генеалогіі і іншых праблемах. Аднак увядзенне ў навуковы ўжытак такіх крыніц выклікае складанасці, пераважна звязаныя з узроўнем захаванасці дакументаў і аб'ёмам інфармацыі ў іх. Аўтар артыкула шляхам параўнальнага аналізу фармуляраў і зместу дакументаў вызначае падыходы да стварэння масавых крыніц па асабовым складзе духавенства ў справаходстве абедзвюх канфесій і кола асноўных і дадатковых звестак у іх, што спрыяе пашырэнню базы і дыверсіфікацыі навуковых даследаванняў.

Ключавыя словы: крыніцазнаўства Беларусі; канфесіянальнае крыніцазнаўства; праваслаўная царква; Рымска-каталіцкая царква; кліравыя ведамасці; фармулярныя спісы рымска-каталіцкага духавенства.

Образец цитирования:

Антановіч ЗВ. Масавыя крыніцы па асабовым складзе праваслаўнага і рымска-каталіцкага духавенства канца XVIII – пачатку XX ст. *Часопіс Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта. Гісторыя*. 2020;2:11–18.
<https://doi.org/10.33581/2520-6338-2020-2-11-18>

For citation:

Antanovich ZV. Mass sources on the personnel of the orthodox and Roman-Catholic clergy of the end of the 18th – the beginning of the 20th century. *Journal of the Belarusian State University. History*. 2020;2:11–18. Belarusian.
<https://doi.org/10.33581/2520-6338-2020-2-11-18>

Автор:

Зинаида Васильевна Антонович – кандидат исторических наук, доцент; доцент кафедры источниковедения исторического факультета.

Author:

Zinaida V. Antanovich, PhD (history), docent; associate professor at the department of source studies, faculty of history.
zinantonowicz@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-0702-1915>

MASS SOURCES ON THE PERSONNEL OF THE ORTHODOX AND ROMAN-CATHOLIC CLERGY OF THE END OF THE 18th – THE BEGINNING OF THE 20th CENTURY

Z. V. ANTANOVICH^a

^aBelarusian State University, 4 Niezaliežnasci Avenue, Minsk 220030, Belarus

In the archival funds of the Orthodox and Roman-Catholic Consistories at the National Historical Archive of Belarus mass sources on the personnel are stored – clergy lists and service records of clergy. These documents were recorded each year by representatives of clergy and stored at the Consistories. They allow to carry out a wide number of studies on the history of Belarus and neighboring countries, confessions, everyday life, genealogy, etc. However, their use in scientific purposes is problematic, due to their safety and volume of information. The author of the article, through a comparative analysis of the form and content of the sources, defines approaches to creating mass sources on the clergy staff in the workflow of both confessions and the range of basic and additional information in them. The basic information includes personal data, education, work places, penalties, abilities to further work. If service records of Roman-Catholic clergy almost didn't change through the end of the 18th – the beginning of the 20th century, clergy lists of orthodox clergies changed in four stages gradually including information about clergy's family, property, etc. The results would help expand the source base and diversify scientific research.

Keywords: source study of Belarus; confessional source study; the Orthodox Church; the Roman-Catholic Church; clerical lists; service records of the Roman-Catholic clergy.

Уводзіны

Прадстаўнікі духавенства на працягу стагоддзяў выступалі ў ролі рэгулятараў грамадскага жыцця, фарміруючы светапогляд пакаленняў, стаўленне да дзяржаўных улад і прымаючы рашэнні па праблемах маральна-этычнага характару прыватных асоб, таму іх лёсы выклікаюць цікавасць грамадства і даследчыкаў. Найбольш інфарматыўнымі дакументамі канца XVIII – пачатку XX ст. па адзначанай праблематыцы з'яўляюцца кліравыя ведамасці (матэрыялы дзейнасці праваслаўнай царквы) і фармулярныя спісы (дакументы Рымска-каталіцкай царквы). Гэтыя крыніцы складаліся штогадова і мелі вызначаную структуру і змест, што адносіць іх да масавых крыніц сярод агульнай справаводнай дакументацыі канфесій (падсістэма дакументацыі па асабовым складзе духавенства). Яны канцэнтраваліся ў архівах кансісторый. Кансісторыі ў перыяд уваходжання беларускіх зямель у склад

Расійскай імперыі з'яўляліся калегіяльнымі канфесіянальнымі органамі з адміністрацыйнымі і судовымі функцыямі ў межах епархій (дыяцэзіі). У выніку шэрагу адміністрацыйна-тэрытарыяльных рэарганізацый на беларускіх землях пасля іх уваходжання ў склад Расійскай імперыі дзейнічалі Літоўская (з 1900 г. – Гродзенская), Магілёўская, Мінская і Полацкая праваслаўныя епархіі, Магілёўская і Мінская рымска-каталіцкія дыяцэзіі. Частка тэрыторыі сучаснай Беларусі ўваходзіла ў склад Віленскай рымска-каталіцкай дыяцэзіі. У дадзеным артыкуле разглядаюцца матэрыялы справаводства названых органаў канфесіянальнай адміністрацыі Магілёўскай, Мінскай і Полацкай праваслаўных епархій, Магілёўскай і Мінскай рымска-каталіцкіх дыяцэзіі, што захоўваюцца ў складзе архіўных фондаў Нацыянальнага гістарычнага архіва Беларусі (НГАБ).

Метадалогія даследавання

У НГАБ прадстаўлены архіўныя фонды васьмі кансісторый, з якіх тры праваслаўныя (Магілёўская, Мінская і Полацкая) і дзве рымска-каталіцкія (Магілёўская і Мінская), але захаванасць дакументаў у складзе фондаў нераўнамерная, што абумоўлена аб'ектыўнымі фактарамі (ваенныя дзеянні, надзвычайныя сітуацыі і інш.), а таксама ажыццяўленнем экспертызы каштоўнасці дакументаў і іх адбору да знішчэння як падчас дзейнасці кансісторый, так і пры знаходжанні матэрыялаў у дзяржаўных сховішчах¹. Аналіз складу архіўных фондаў дазваляе

сцвярджаць, што найлепш захаваліся кліравыя ведамасці па Мінскай епархіі: зафіксавана каля 830 спраў за 1796–1809, 1811–1904, 1906, 1908, 1912–1913 гг.² У выніку параўнання структуры, афармлення і зместу гэтых дакументаў за кожныя 5 гадоў выяўлена чатыры этапы змены фармуляра кліравых ведамасцей у Мінскай епархіі. Пры гэтым неабходна ўлічваць, што новыя фармуляры распаўсюджваліся ва ўсіх яе цэрквах на працягу 1–2 гадоў, а не адначасова [1].

Цэласныя комплексы фармулярных спісаў захаваліся ў архіўным фондзе Магілёўскай рымска-

¹НГАБ. Ф. 136, 937, 1781, 2301, 2531.

²Там жа. Ф. 136. Воп. 1. Спр. 40389–40393.

каталіцкай кансісторыі пераважна за 1858–1861, 1865, 1869–1870 гг.³, а ў фондзе Мінскай рымска-каталіцкай кансісторыі – толькі за 1867 г.⁴ Асобныя спісы за перыяд функцыянавання кансісторый сфарміраваны ў асабовыя справы святароў, справы аб духавенстве асобных касцёлаў, дэканатаў і кляштараў і іншыя віды спраў [2, с. 89–90]. Без выкарыстання дадатковых крыніц ступень захаванасці гэтых дакументаў не дазваляе цалкам узнавіць асабовы склад каталіцкага духавенства канца XVIII – пачатку XX ст. з біяграфічнымі звесткамі, але можна прасачыць змены ў структуры, змесце і афармленні

даследуемых відаў крыніц. Аднак, для параўнання выкарыстоўваліся фармулярныя спісы з усёй сукупнасці дакументальнага комплексу. Дадатковымі крыніцамі даследавання выступілі нарматыўныя дакументы канфесіяльнай і агульнадзяржаўнай рэгламентацыі⁵. Хаця захаванасць згаданых крыніц у НГАБ можна ацаніць як дастатковую для правядзення даследаванняў, яны абмежавана выкарыстоўваюцца навукоўцамі, а параўнальны аналіз структуры і інфарматыўнасці асабовых звестак пра духавенства праваслаўнай і Рымска-каталіцкай цэркваў даследчыкі амаль не закраналі [1–6].

Вынікі даследавання

У Расійскай імперыі фармулярныя спісы складаліся служачымі дзяржаўных устаноў і самакіравання з мэтай адсочвання прасоўвання па кар’ернай лесвіцы, ацэнкі служачых, узнагароджвання і атрымання пенсіі [7, с. 9–13]. Мэты збору асабовых звестак пра клір былі іншымі, хаця працэс іх фіксацыі і склад адпавядалі агульнадзяржаўным патрабаванням. Кліравым ведамасцям і фармулярным спісам духавенства адводзілася ўліковая функцыя, з іх дапамогай таксама адсочвалася забеспячэнне прадстаўніцтваў канфесій душпастарамі, ажыццяўлялася ацэнка іх дзейнасці і здольнасцей белага духавенства (протаіерэі, святары, протадыяканы, дыяканы, дзякі, а таксама прычотнікі на пасах псаломшчыкаў⁶).

Патрабаванне аб прадстаўленні кліравых ведамасцей епархіяльнаму кіраўніцтву было ўведзена ў 1769 г., аднак першыя захаваныя дакументы па Мінскай епархіі адносяцца да 1796 г. Кліравыя ведамасці ўключалі тытульны аркуш, характарыстыку царкоўных пабудоў, прыпісных цэркваў і капліц (першая частка), інфармацыю пра святароў і царкоўных служачых, у тым ліку іх узрост, паходжанне, узровень адукацыі, сямейны стан, падсуднасць, кар’ерны рост (другая частка), і прыхаджан, колькасць двароў і насельніцтва (трэцяя частка) [1]. Да пачатку XX ст. гэты від дакументаў афармляўся на рускай мове, а з увядзеннем бланкаў маскоўскай сінадальнай тыпаграфіі ў 1870–80-я гг. нязменная інфармацыя ўносілася на царкоўнаславянскай мове.

Першапачаткова ў другі раздзел уключалася наступная інфармацыя пра белае духавенства або клір⁷: прозвішча, імя, імя па бацьку; узрост духавенства і іх сыноў; адукацыя, хіратонія і месцы служэння; асабовыя якасці і заганы; спагнанні і падсуднасць; месца навучання дзяцей; колькасць пахатнай і сенажатнай зямлі ў карыстанні белага духавенства⁸. У адрозненне ад грамадзянскіх і рымска-каталіцкіх паслужных спісаў у асобны раздзел кліравых ведамасцей не выносіліся звесткі пра паходжанне. Яно пазначалася пасля імя і прозвішча. Пераважная большасць кліру паходзіла з духавенства, але дазвалялася прымаць у яго склад і асоб іншага саслоўнага паходжання пасля пацвярджэння адпаведнасці іх адукацыі і паводзін, напрыклад, паводле духоўнага рэгламенту патрабавалася пасведчанне ад прыхаджан аб маральным стане кандыдата⁹. Сярод духавенства непрычытавага паходжання быў протадыякан Мінскага кафедральнага Петрапаўлаўскага сабора Павел Казлякоўскі, які паходзіў з дваран¹⁰. Пры гэтым мяшчане і сяляне дапускаліся да займання пасадаў духавенства пры наяўнасці вакансій, як, у прыватнасці, давідгарадоцкі святар Андрэй Мазановіч, які паходзіў з сялян князя Юзафа Радзівіла¹¹. Адукацыю звычайна атрымліваў адзін з сыноў святара або дзяка ў семінарыі, але за дрэнныя паводзіны або адсутнасць здольнасцей ён мог быць выключаны, што не пазбаўляла яго магчымасці будаваць духоўную кар’еру ў будучыні. Напрыклад, панамар слуцкай

³НГАБ. Ф. 1781. Воп. 25. Спр. 147–153.

⁴Там жа. Ф. 937. Воп. 6. Спр. 107.

⁵Полное собрание законов Российской империи с 1649 г. (далее – ПСЗРИ). Собр. 1 : в 45 т. СПб. : Тип. 2-го отд-ния собств. ЕИВ канцелярии, 1830–1851 ; ПСЗРИ. Собр. 2 : в 55 т. СПб. : Тип. 2-го отд-ния собств. ЕИВ канцелярии, 1830–1884 ; Свод законов Российской империи повелением государя императора Николая Павловича составленный (далее – СЗРИ). СПб. : Тип. 2-го отд-ния ЕИВ канцелярии, 1899 ; Устав духовных консисторий. СПб. : Синод. тип., 1843 і інш.

⁶О духовенстве // СЗРИ. Т. 9. Ст. 406.

⁷Там же.

⁸НГАБ. Ф. 136. Воп. 1. Спр. 40392.

⁹Духовный регламент всепресветлейшего: державнейшего государя Петра Первого, императора и самодержца всероссийского. М. : Синод. тип., 1897. С. 94–97 ; Устав духовных консисторий. СПб. : Синод. тип., 1843. Ст. 80 ; Устав духовных консисторий с дополнениями и разъяснениями Святейшего Синода и правительствующего Сената / сост. М. Н. Палибин. СПб. : Юрид. книж. маг. Н. К. Мартынова, 1900. Ст. 46.

¹⁰НГАБ. Ф. 136. Воп. 1. Спр. 40902. Арк. 80–98 адв.

¹¹О духовенстве // СЗРИ. Т. 9. Ст. 427 ; НГАБ. Ф. 136. Воп. 1. Спр. 40433. Арк. 108 адв. – 109.

Уваскрасенскай царквы Іосіф Бяляўскі навучаўся толькі «російскай грамоте»¹².

У 1802–1803 гг. адбываюцца змены ў структуры другой часткі кліравых ведамасцей. У дакуменце адзначаліся ўзровень пісьменнасці кліру, імёны дзяцей святароў і пазаштатных святароў, якія ўлічваліся таксама ва ўведзенай у фармуляр спраў выніковай ведамасці па духоўным праўленні (благачынні). Сем’і кліру звычайна былі шматдзетнымі, напрыклад, у выпускніка Кіеўскай духоўнай акадэміі Іаана Андрэеўскага было трое дзяцей, у Антонія Валасевіча – пяць, а у Міхаіла Туміловіча – дзевяць¹³.

Шмат увагі ў агульнадзяржаўных нарматыўных актах Расійскай імперыі надавалася інфармацыі фармулярных спісаў пра падсуднасць, што адбілася і на звестках, якія ўносіліся ў кліравыя ведамасці. У першай трэці XIX ст. у адпаведны слупок уключаліся ўсе спагнанні¹⁴, але ў 1834 г. гэтая пазіцыя была перагледжана і туды сталі ўносіцца толькі судовыя рашэнні. Вымовы і спагнанні не адзначаліся да 1837 г., аднак потым пачалі ўключацца вымовы пры наяўнасці адпаведнага распараджэння канфесіянальнай адміністрацыі, а з 1938 г. і спагнанні¹⁵. Звесткі пра апраўдальныя прысуды не ўключаліся ў паслужныя спісы з 1837 па 1851 г.¹⁶ У кліравых ведамасцях першапачаткова звесткі абмяжоўваліся фіксацыяй наяўнасці спагнання або знаходжання пад следствам, указаннем тэрміну і кароткім пераказам сутнасці справы¹⁷. У 1812 г. была дададзена адзнака органа, якім разглядалася справа¹⁸. Звесткі пра апраўдальныя прысуды ўносіліся рэдка, а дэталізаваная інфармацыя прадстаўлена адзінкавымі прыкладамі, як у кліравай ведамасці святара царквы ў с. Вялікая Калпняніца Фёдара Шчуроўскага¹⁹.

У 1812 г. уводзіцца дзяленне кліравай ведамасці на дзве выразныя больш падрабязныя часткі (табліцы), адна з якіх змяшчае інфармацыю пра прыход, другая – пра духавенства. У апошняй акцэнтаваліся звесткі пра навучанне ў семінарыі, здольнасць прычту спяваць па нотах, змены ў складзе кліру²⁰. Паступова змянілася інфармацыя пра духавенства, якая да 1829 г. стала ўключаць звесткі пра жонку і дачок святара, прасвіраняў, удоў і сірот, якія пражывалі пры царкве. З 1823 г. пасля даных аб прыходскім духавенстве фіксаваліся пазаштатныя святары і манахі, якія знаходзіліся пад апекай царквы.

У 1829 г. адбылося дзяленне фармуляра кліравых ведамасцей на тры часткі, у якія ўносілася інфармацыя пра царкву, прычт і прыход адпаведна. У другой частцы адзначаліся здольнасці членаў царкоўнага кліру (узровень пісьменнасці, валоданне асноўнымі догматамі веравызнання, колькасць прамоў за мінулы год і інш.), а таксама наяўнасць уласнай маёмасці. Гэта адбылося ў кантэксце ўвядзення новага ўзору фармулярных спісаў служачых у Расійскай імперыі ў 1828 г., паводле якога таксама выносілася ў асобны слупок наяўнасць нерухамай маёмасці і спосаб яе набыцця служачым дзяржаўнай установай або яго жонкай²¹. У пераважнай большасці праваслаўнага кліру Мінскай епархіі не было ўласнай маёмасці. Выключэннем можна лічыць святара жолкінскай царквы Паўла Юрашкевіча, які меў сасновы дом, два свірны, будынкі для захоўвання хлеба і ўтрымання дробнай жывёлы²². Хаця ў фармулярных спісах грамадзянскіх служачых у 1828 г. таксама адзначаліся ўдзел у ваенных кампаніях і знаходжанне ў адпачынку²³, у кліравыя ведамасці гэтыя звесткі былі ўведзены толькі ў апошнюю трэці XIX ст. Адпачынак праваслаўных святароў таксама бралі рэдка. У выпадку Міхаіла Туміловіча, якому 5 разоў выдзяляўся адпачынак па стане здароўя, скарыстацца такой магчымасцю не ўдалося па фінансавых прычынах²⁴. Цікава, што сваяцтва кліру адной царквы пазначалася ў 1875–1895 гг.

У выніку змен фармуляра кліравых ведамасцей увогуле і раздзела пра духавенства ў прыватнасці сталі ўносіцца такія звесткі, як, напрыклад, у дакуменце святара царквы ў с. Вялікая Калпняніца Фёдара Шчуроўскага. Ён нарадзіўся ў сям’і дзяка с. Чарняўка Чаркаскага павета Кіеўскай губерні, у 1873 г. скончыў Кіеўскую духоўную семінарыю, у 1876 г. – духоўную акадэмію са званнем студэнта і быў прызначаны памочнікам інспектара мінскай семінарыі. Фёдар Шчуроўскі хіратанізаваны 31 жніўня 1881 г. у святары і прызначаны святаром калпняніцкай царквы. Адначасова ён выкладаў Закон Божы ў народным вучылішчы. З 1883 г. стаў таксама благачынным трэцім акругі, следчым па духоўных справах. У 1886 г. удзельнічаў у правядзенні экзаменаў у Нясвіжскай семінарыі як прадстаўнік епіскапа, а праз 2 гады ўвайшоў у склад камісіі па падрых-

¹²НГАБ. Ф. 136. Воп. 1. Спр. 40610. Арк. 11 адв. – 12.

¹³Там жа. Арк. 35 адв. – 36 ; Спр. 40902. Арк. 120 адв. – 121 ; Спр. 41152. Арк. 54 адв. – 55.

¹⁴ПСЗРИ. Собр. 2. Т. 6 : 1831. Ст. 4253.

¹⁵Там же. Т. 9. Ст. 7603 ; Т. 10. Ст. 10513 ; Т. 13. Ст. 11574.

¹⁶Там же. Т. 10. Ст. 10513 ; Т. 26. Ст. 25777.

¹⁷НГАБ. Ф. 136. Воп. 1. Спр. 40392. Арк. 5 адв. – 6.

¹⁸Там жа. Спр. 40482.

¹⁹Там жа. Спр. 41143. Арк. 109–113 адв.

²⁰Там жа. Спр. 40482. Арк. 1 адв. – 2.

²¹ПСЗРИ. Собр. 2. Т. 3 : 1828. Ст. 2278

²²НГАБ. Ф. 136. Воп. 1. Спр. 41074. Арк. 127 адв. – 128.

²³ПСЗРИ. Собр. 2. Т. 3 : 1828. Ст. 2278.

²⁴НГАБ. Ф. 136. Воп. 1. Спр. 41152. Арк. 54 адв. – 55.

тоўцы праекта святкавання 50-годдзя Полацкага царкоўнага сабора 1839 г. Выкладчыцкую дзейнасць працягнуў у Баранавіцкім чыгуначным вучылішчы ў 1890–1897 гг., а з 1892 г. быў таксама дэпутатам ад духавенства пры разглядзе судовых спраў. Сярод яго ўзнагарод – скуф’я, медалі «У гонар царавання імператара Аляксандра III», «За ўдзел у перапісе», падзякі за выкладчыцкую дзейнасць і інш. Яго сыну Мікалаю было 28 гадоў, ён навучаўся ў Харкаўскім імператарскім інжынерна-тэхналагічным вучылішчы, а Віктар, народжаны ў 1904 г., знаходзіўся пры бацьку. Нерухомай маёмасці і сваякоў сярод прыходскага кліру Фёдар Шчуроўскі не меў. Яго душпастарская дзейнасць высока цанілася, хаця раней ён быў пад следствам, але разгляд справы скончыўся апраўданнем²⁵.

Рымска-каталіцкае прыходскае духавенства, да якога адносіліся пробашчы (адміністратары), вікарыі, капеланы, з мэтай уліку асабовага складу выкарыстоўвала фармулярныя спісы, распрацаваныя на падставе агульнадзяржаўных узораў, але з улікам спецыфікі прадстаўнікоў канфесіі. У параўнанні з узорам адпаведных дакументаў грамадзянскіх служачых у спісах духавенства адсутнічалі пазіцыі аб наяўнасці жонкі і дзяцей, уласнай маёмасці, знаходжанні ў адпачынку²⁶. Таксама адначайся ўдзел рымска-каталіцкага духавенства ў ваенных кампаніях, хоць для такой інфармацыі не было асобнага слупка. Гэта было актуальна для Магілёўскай архідыяцэзіі, межы якой ахоплівалі Віцебскую і Магілёўскую губерні, а таксама асобныя парафіі і капліцы на тэрыторыі Расійскай імперыі, якія не былі аб’яднаны ў адміністрацыйна-тэрытарыяльную структуру. Асобныя святары выконвалі абавязкі капеланаў у воінскіх фарміраваннях [8, с. 50; 9, с. 536–583]. Так, у сярэдзіне XIX ст. гэту пасаду займалі Юзаф Кавалеўскі, Самуіл Кроп, Чэслаў Кацякоўскі, Фадзей Сікорскі, Ігнацій Гербацкі і інш.²⁷ Акрамя таго, ратацыя кадраў у Рымска-каталіцкай царкве ажыццяўлялася часцей, чым у праваслаўнай, і людзі з попытам душпастарскай дзейнасці ў войску перамяшчаліся на парафіяльныя пасады або сумяшчалі іх, як, напрыклад, пробашч іркуцкага касцёла Хрыстафор Швярміцкі²⁸.

Структура фармулярных спісаў рымска-каталіцкага духавенства ў XIX ст. фактычна не змянялася [2, с. 89–98]. З мэтай надання значнасці гэтым відам дакументаў выкарыстоўвалася папера з філіграня-

мі, а звесткі ўносіліся на рускай мове²⁹. Друкаваныя фармуляры ўвайшлі ў выкарыстанне ў апошняй трэці XIX ст.³⁰ У рэдкіх выпадках тыпаграфскім спосабам прыводзіліся звесткі папярэдняга фармулярнага спіса, як у дачыненні да Юзафа Францава Свіклі (нарадзіўся каля 1877 г.). У яго выпадку інфармацыя пра сялянскае паходжанне, хатнюю адукацыю і завяршэнне магілёўскай семінарыі, кар’ерныя змены з моманту першага прызначэння надрукаваны, а губерня, апошнія перамяшчэнне, забеспячэнне і подпіс рэжыцка-разненскага дэкана выкананы рукапісным спосабам³¹.

Фармулярныя спісы рымска-каталіцкага духавенства пачыналіся з тытульнага аркуша, на якім адзначаліся від дакумента, пасада святара, імя і год складання. На развароце дакумента змяшчалася табліца з 8–9 слупкоў, у першым з якіх пазначаліся імя, імя па бацьку, прозвішча і пасада святара, калі апошнія адсутнічала на тытульным аркушы.

Характарыстыка паходжання святара (другі слупок) у першай палове XIX ст. уключала інфармацыю пра саслоўе, месца нараджэння, у тым ліку павет і губерню. Напрыклад, у фармулярным спісе Дамініка Браневіча, капелана вязынскай філіяльнай капліцы на могілках, нават пазначана парафія нараджэння³², але такая падрабязная інфармацыя характэрная пераважна для адзінага захаванага комплексу гэтых дакументаў па Мінскай дыяцэзіі за 1867 г.³³ У другой палове XIX ст. адзначалася саслоўная прыналежнасць. Святары пераважна былі шляхецкага паходжання, але адміністратарам шадурска-дукштэгалскага касцёла быў сын обер-афіцэра Мечыслаў Дыдалевіч³⁴, а з сялян паходзіў выконваючы абавязкі адміністратара касцюковіцкага касцёла з 1864 г. Дамінік Лятук³⁵. У гэтым слупку таксама магла пазначацца нацыянальнасць прадстаўніка духавенства. Асобы іншаземнага паходжання пераважна выконвалі душпастарскую дзейнасць у сталічных касцёлах. Так, у Маскве служылі вікарыі Петрапаўлаўскага касцёла сын прускага падданага Фрыдрых Отэн, пробашч касцёла Святога Людовіка Пётр Кудэр і вікарыі Пётр Тэроль³⁶. Трэці слупок спіса быў прысвечаны месцу нараджэння з пазначэннем даты і ўзросту ксяндза, а з сярэдзіны XIX ст. запіс быў спрошчаны да падачы звестак пра ўзрост.

Далейшы кар’ерны рост і лёс прадстаўніка духавенства ў значнай ступені залежалі ад адукацыі, звесткі пра яе змяшчаліся ў чацвёртым слупку. Аду-

²⁵НГАБ. Ф. 136. Воп. 1. Спр. 41143. Арк. 109–113 адв.

²⁶ПСЗРИ. Собр. 2. Т. 3 : 1828. Ст. 2278.

²⁷НГАБ. Ф. 1781. Воп. 25. Спр. 151. Арк. 191–192, 364 адв. – 365, 386 адв. – 387, 400–401, 454–455.

²⁸Там жа. Арк. 444–445.

²⁹Там жа. Спр. 83.

³⁰Там жа. Спр. 57. Арк. 143–146 ; Спр. 174. Арк. 1–1 адв. ; Спр. 261. Арк. 1–4 ; Спр. 271. Арк. 1–6.

³¹Там жа. Спр. 271. Арк. 5–6.

³²Там жа. Ф. 937. Воп. 6. Спр. 107. Арк. 294 адв. – 295.

³³Там жа. Спр. 107.

³⁴Там жа. Ф. 1781. Воп. 25. Спр. 151. Арк. 317–318.

³⁵Там жа. Арк. 86 адв. – 87.

³⁶Там жа. Арк. 422–423, 432–435.

кацыя падзялялася на свецкую (агульную), якую атрымлівалі падчас хатняга навучання або ў вучылішчах і гімназіях, і спецыяльную, якую можна было набыць у пачатку XIX ст. у кляштарах, а пазней толькі ў семінарыях і духоўнай акадэміі. Асобныя святары пазначалі нават засвоеныя падчас навучання дысцыпліны. Даныя аб ардынацыі ў першай трэці XIX ст. прыводзіліся пераважна ў слупку, прысвечаным прафесійнай дзейнасці. У прыватнасці, запісвалася імя біскупа, які ажыццяўляў абрад, а звесткі аб падрыхтоўцы да святарства ўносіліся разам з данымі аб агульнай адукацыі або прафесійнай дзейнасці. У XIX ст. сустракаліся выпадкі, калі чалавек мог атрымліваць адукацыю ў некалькіх духоўных навучальных установах, праходзячы ў іх розныя курсы навук, або перапыняць гэты працэс з правам вяртання. Напрыклад, адміністратар стружанскага касцёла Ігнаці Пупшэвіч навучаўся ў віленскай, а затым – у краслаўскай семінарыі³⁷. Цікава склаўся лёс Дамініка Стацэвіча, які стаў рэктарам Санкт-Пецярбургскай духоўнай акадэміі і членам рымска-каталіцкай калегіі пасля навучання ў Аршанскім павятовым вучылішчы і Папорцкім дамініканскім кляштарам. Ён таксама выкладаў правазнаўства ў імператарскім вучылішчы³⁸.

Найбольшым па аб'ёме інфармацыі быў раздзел, прысвечаны святарскай дзейнасці (шосты слупок). Душпастарская праца выпускніка семінарыі або духоўнай акадэміі ў XIX ст. пачыналася з ардынацыі і ўказа кансісторыі па ўзгадненні з органамі дзяржаўнай улады аб прызначэнні на пасаду. Звычайна першай была ніжэйшая ў іерархіі духавенства пасада вікарыя. Яе таксама маглі займаць асобы, не здольныя да самастойнага выканання душпастарскіх абавязкаў або паніжаныя за парушэнні³⁹. Сярод апошніх у 1860-я гг. у Мінскай дыяцэзіі быў Андрэй Коц⁴⁰, а ў Магілёўскай архідыяцэзіі – Андрэй Кучынскі⁴¹.

Рымска-каталіцкім духавенствам у фармулярных спісах вельмі рэдка запаўняўся слупок пра падсуднасць і наяўнасць спагнанняў (сёмы слупок). Пераважна гэтыя звесткі адлюстроўваліся ў асабовых справах, калі яны разглядаліся канфесіяльнай адміністрацыяй, або ў матэрыялах дзейнасці дзяржаўных устаноў. Іншай прычынай з'яўлення тое, што ў выніку абвінавачання ва ўдзеле ў паўстаннях

1830-х і 1860-х гг. да прадстаўнікоў духавенства прымянялася адміністрацыйная высылка з пазбаўленнем правоў на ажыццяўленне душпастарскай дзейнасці [10, с. 111–117; 11, с. 95–220]. Унутрыканфесіяльнай адказнасці яна не прадугледжвала, таму інфармацыя пра абвінавачанне ёсць толькі ў спісах, складзеных пасля аднаўлення ў правах, што адбылося ў 1857 г. з Янам Шчытам, якому было дазволена вярнуцца з Саратава ў Віцебскую губерню⁴². Згаданы вышэй Хрыстафор Швярміцкі быў высланы ў Іркуцкую губерню без пазбаўлення правоў на ажыццяўленне душпастарскай дзейнасці, што дазволіла яму там развіваць парафію⁴³.

Штогадовыя даходы святара і іх крыніцы (восьмы слупок фармулярнага спіса) залежалі ад заможнасці парафіі да 1844 г., калі быў уведзены падзел на класы⁴⁴. У выніку на ўтрыманне касцёлаў аднаго класа прыходзіліся аднолькавыя сумы, нягледзячы на іх крыніцы⁴⁵. Пры гэтым святар мог таксама мець уласны даход ад сумяшчэння абавязкаў, пераважна ў кансісторыях або навучальных установах, як, напрыклад, Фелікс Камянецкі, які з'яўляўся выкладчыкам Закону Богага ў Горы-Горацкім земляробчым інстытуце. Яго даход ад выкладчыцкай дзейнасці складаў 300 руб., а ў якасці пробашча ён атрымліваў 275 руб.⁴⁶ Здольнасць да далейшага выканання сваіх абавязкаў (дзявяты слупок фармулярнага спіса) праяўлялі ўсе рымска-каталіцкія святары. Выключэнне складалі эмерыты, узрост якіх не дазваляў ім выконваць працу на высокім узроўні (як, у прыватнасці, былому віцэ-пробашчу санкт-пецярбургскага касцёла Святой Кацярыны Андрэю Кучынскаму⁴⁷), а таксама асобы з псіхічнымі або фізічнымі захворваннямі⁴⁸.

Цікавы лёс можна прасачыць па фармулярным спісе доктара багаслоўя аўтара біблейскай герменеўтыкі (*Hermeneutica Biblica Senarsiatere pretaudi scripturum sakrum rulqotae latinie Accomodata* ⁴⁹) Адольфа Багенскага. Ён атрымаў адукацыю ў Віленскай гімназіі і мінскай семінарыі, а затым навучаўся ў Віленскай акадэміі. Праз 2 гады пасля ардынацыі, у 1836 г., выконваў абавязкі прафесара Свяшчэннага Пісання (заняў стала пасаду ў 1843 г.) і быў памочнікам інспектара па выхаванні ў Санкт-Пецярбургскай рымска-каталіцкай акадэміі (1838/39 навучальны год). У 1849 г. прызначаны канонікам ма-

³⁷НГАБ. Ф. 1781. Воп. 25. Спр. 151. Арк. 343–344.

³⁸Там жа. Арк. 355–357.

³⁹Lietuvos valstybes istorijos archyvas (LVIA). F. 604. Ap. 1. B. 3276.

⁴⁰НГАБ. Ф. 937. Воп. 6. Спр. 107. Арк. 15 адв. – 18.

⁴¹Там жа. Ф. 1781. Воп. 25. Спр. 151. Арк. 356 адв. – 358.

⁴²Там жа. Арк. 12 адв. – 15.

⁴³Там жа. Арк. 444–445.

⁴⁴Там жа. Воп. 2. Спр. 3261. Арк. 5–6 адв.

⁴⁵Там жа. Воп. 25. Спр. 83. Арк. 1–6.

⁴⁶Там жа. Спр. 151. Арк. 36–37.

⁴⁷Там жа. Арк. 356 адв. – 358.

⁴⁸LVIA. F. 604. Ap. 1. B. 2631.

⁴⁹Так у арыгінале.

гілѣўскага капітула, а ў 1855 г. – прэлатам-кантарам. За сваю дзейнасць быў узнагароджаны нагрудным крыжам (1845), ордэнамі Святой Ганны III ступені (1846), Святога Станіслава II ступені (1856), брон-

завым крыжам і медалём у памяць аб Крымскай вайне. Забеспячэнне А. Багенскага як прафесара акадэміі складала 857 руб., а на пасадзе прэлата капітула – 275 руб.⁵⁰

Заклучэнне

Такім чынам, духавенства ў перыяд уваходжання беларускіх зямель у склад Расійскай імперыі адыгрывала значную ролю на грамадска-палітычнай арэне і з'яўлялася адным з прывілеяваных саслоўяў, таму яго асабавому складу надавалася вялікая ўвага. У гэтым даследаванні ажыццёўлены кампаратывны аналіз масавых крыніц па асабовым складзе праваслаўнага і рымска-каталіцкага духавенства. Лёсы яго прадстаўнікоў прасочваліся вышэйшай чымі ўстановамі шляхам збору штогадовых звестак па вызначаным узоры. Сёння гэтыя крыніцы сканцэнтраваны пераважна ў комплексах кліравых ведамасцей у архіўных фондах праваслаўных кансісторый і фармулярных спісах духавенства ў фондах рымска-каталіцкіх кансісторый у НГАБ, сярод якіх па прычыне паўнаты захаванасці ўвагі патрабуюць фонды «Мінская праваслаўная духоўная кансісторыя» (ф. 136) і «Магілёўская рымска-каталіцкая кансісторыя» (ф. 1781). Структура прадстаўлення і змест асабовых звестак у гэтых крыніцах адпавядаюць фармулярным спісам грамадзянскіх служачых, якія былі спецыфікаваны пад уласцівасці канфесій. Яны запаўняліся штогадова на рускай мове (хаця з 1870-х гг. пастаянныя рэквізіты друкаваліся на царкоўнаславянскай мове) прадстаўнікамі духавенства, завяраліся святарамі, благачыннымі (дэканамі) і перадаваліся ў кансісторыі. Прадстаўнікі Рымска-каталіцкай царквы карысталіся паперай з філігранямі, а з апошняй трэці XIX ст. і друкаванымі фармулярамі, на якіх пакідалася месца для пераменнай інфармацыі пра апошняе месца дзейнасці, узнагароды і здольнасці.

Запаўненне звестак пра адукацыю, пасады, узнагароды і падсуднасць у кліравых ведамасцях і фармулярных спісах духавенства было ўніфікавана і ўключала год і апісанне падзеі, а для членаў сям'і пазначаўся толькі ўзрост. У асобных выпадках прад-

стаўнікі канфесій падавалі поўную дату прызначэння на пасаду, узнагароджання, накладання спагнанняў і адпаведны нумар указа кансісторыі.

Агульнай інфармацыяй для ўсіх крыніц з'яўляецца прадстаўленне наступных звестак: прозвішча, імя і імя па бацьку, пасады і ўзросту; саслоўнай прыналежнасці; месца атрымання адукацыі, інфармацыі пра пасвячэнне ў духоўны сан і пасады, якія займаў прадстаўнік духавенства, яго ўзнагароды, спагнанні і знаходжанне пад судом; здольнасці да далейшай дзейнасці. Пра гэтым калі структура фармулярных спісаў рымска-каталіцкага духавенства на працягу вызначанага перыяду не змянялася, то ў развіцці фармуляра кліравых ведамасцей вылучаецца чатыры этапы адпаведна пашырэнню прадстаўляемых звестак. Яны паступова сталі ўключаць інфармацыю пра жонак і дзяцей кліру, у тым ліку паводзіны і адукацыю апошніх, ступень сваяцтва, наяўнасць уласнай маёмасці і нават знаходжанне ў адпачынку. Асобна ў праваслаўнай царкве з 1823 г. пералічваліся пазаштатныя члены кліру, а ў Рымска-каталіцкай царкве складаліся фармулярныя спісы на эмерытаў, якія пражывалі пры капліцах і прыходах.

Нягледзячы на пэўную розніцу ў фармулярах і змесце кліравых ведамасцей праваслаўнага кліру і фармулярных спісаў рымска-каталіцкага духавенства, вынікі аналізу дазваляюць сцвярджаць пра ўніфікацыю падыходаў да стварэння масавых крыніц па асабовым складзе духавенства ў справаводстве абедзвюх канфесій на падставе нарматыўнай прававой базы Расійскай імперыі для прасочвання кар'ернага росту грамадзянскіх служачых. Вызначэнне кола асноўных і дадатковых звестак дазваляе пашырыць крыніцазнаўчую базу даследаванняў па гісторыі Беларусі і сумежжа з выкарыстаннем макрагістарычнага і мікрагістарычнага падыходаў.

Бібліяграфічныя спасылкі

1. Антановіч ЗВ. Кліравыя ведамасці Мінскай епархіі як гістарычная крыніца (па матэрыялах Нацыянальнага гістарычнага архіва Беларусі). *Беларускі археаграфічны штогоднік*. 2018;19:51–60.
2. Антановіч ЗВ. *Архівы Магілёўскай і Мінскай рымска-каталіцкіх кансісторый: гісторыя, структура, склад дакументаў (1782–1918 гг.)*. Мінск: Экоперспектива; 2016. 226 с.
3. Владимиров ВН, Чибисов МЕ. Клировые ведомости как источник для изучения приходского духовенства Кольвановоскресенского (Алтайского) горного округа. *Известия Алтайского государственного университета. История*. 2014;4:59–63. DOI: 10.14258/izvasu(2014)4.1-08.
4. Всеволодов АВ. *Православное приходское духовенство в 1840-е – 1880-е гг.: материальное обеспечение, корпоративная организация, самосознание (на материалах Вологодской епархии)* [диссертация]. Череповец: ЧГУ; 2014. 377 с.

⁵⁰НГАБ. Ф. 1781. Воп. 25. Спр. 151. Арк. 14 адв. – 18.

5. Мангилёва АВ. Православное духовенство города Ирбита в первой трети XIX века (на основе данных клировых ведомостей). *Вестник Челябинского государственного университета. История*. 2011;1:114–123.
6. Спичак АВ. Эволюция оформления клировых ведомостей в Тобольской епархии в XVIII – начале XX веков. *Научный диалог*. 2015;12:328–338.
7. Зайончковский ПА. *Правительственный аппарат самодержавной России в XIX веке*. Москва: Мысль; 1978. 288 с.
8. Толстой ДА. *Римский католицизм в России. Том I*. Санкт-Петербург: Типография В. Ф. Демакова; 1876. 178 с.
9. Boudou A. *Stolica Święta a Rosja: dyplomatyczne stosunki między niemi w XIX stuleciu. Tom I: 1814–1847*. Kraków: Wydawnictwo księży Jezuitów; 1928. 608 s.
10. Горбачева ОВ. Восстание 1863–1864 гг. и репрессивные мероприятия царизма в Беларуси. В: *Powstanie styczniowe 1863–1864. Walka i uczestnicy. Represje i wygnanie. Historiografia i tradycja*. Kielce: Wydawnictwo Akademii Świętokrzyskiej; 2005. s. 111–117.
11. Niebelski E. *Tunka: syberyjskie losy księży zesłańców 1863 roku*. Wrocław: Polskie Towarzystwo Ludoznawcze; 2011. 394 s.

References

1. Antanovich ZV. The clergy lists of the Minsk Diocese as a historical source (based on the materials of the National Historical Archives of Belarus). *Belaruski arheografichny shtogodnik*. 2018;19:51–60. Belarusian.
2. Antanovich ZV. *Arhivy Magiljowskaj i Minskaj rymaska-katalickih konsistorij: gistoryja, struktura, sklad dokumentaw (1782–1918 gg.)* [Mohilev' and Minsk' roman-catholic consistories' archives: history, structure, content of documents (1782–1918)]. Minsk: Ekoperspektiva; 2016. 226 p. Belarusian.
3. Vladimirov VN, Chibisov ME. Clerics Statements as a Source for the Study of Kolyvano-Voskresensky (Altay) Mountain District Parish Clergy. *Izvestiya Altaiskogo gosudarstvennogo universiteta. Istorija*. 2014;4:59–63. DOI: 10.14258/izvasu(2014)4.1-08. Russian.
4. Vsevolodov AV. *Pravoslavnoe prikhodskoe dukhovenstvo v 1840-e – 1880-e gg.: material'noe obespechenie, korporativnaya organizatsiya, samosoznanie (na materialakh Vologodskoi eparkhii)* [Orthodox parish clergy in the 1840–1880s: material support, corporate organization, self-awareness: based on materials from the Vologda diocese] [dissertation]. Cherepovets: Cherepovets State University; 2014. 377 p. Russian.
5. Mangileva AV. The Orthodox clergy of the Irbit in the first third of the 19th century (based on clergy lists). *Vestnik Chelyabinskogo gosudarstvennogo universiteta. Istorija*. 2011;1:114–123. Russian.
6. Spichak AV. Evolution of clerical lists registration in Tobolsk Eparchy in 18th – beginning of 20th centuries. *Nauchnyi dialog*. 2015;12:328–338. Russian.
7. Zayonchkovsky PA. *Pravitel'stvennyi apparat samoderzhavnoi Rossii v XIX veke* [The government apparatus of autocratic Russia in the 19th century]. Moscow: Mysl'; 1978. 288 p. Russian.
8. Tolstoy DA. *Rimskii katolitsizm v Rossii. Tom I* [Roman Catholicism in Russia. Volume 1]. Saint Petersburg: Tipografiya V. F. Demakova; 1876. 178 p. Russian.
9. Boudou A. *Stolica Święta a Rosja: dyplomatyczne stosunki między niemi w XIX stuleciu. T. I: 1814–1847*. Kraków: Wydawnictwo księży Jezuitów; 1928. 608 s.
10. Gorbacheva OV. 1863–1864 uprising and repressive measures of Tsarism in Belarus. In: *Powstanie styczniowe 1863–1864. Walka i uczestnicy. Represje i wygnanie. Historiografia i tradycja*. Kielce: Wydawnictwo Akademii Świętokrzyskiej; 2005. p. 111–117. Russian.
11. Niebelski E. *Tunka: syberyjskie losy księży zesłańców 1863 roku*. Wrocław: Polskie Towarzystwo Ludoznawcze; 2011. 394 s.

Артыкул паступіў у рэдкалегію 23.12.2019.
Received by editorial board 23.12.2019.